

Јован Берић*

Институт за политичке студије, Београд

Душан Радујко**

Институт за политичке студије, Београд

ПЕРЦЕПЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: УТИЦАЈ ЕРАЗМУС ПРОГРАМА НА СТАВОВЕ СТУДЕНАТА***

Сажетак

Овај рад има за циљ да представи искуства студената Факултета политичких наука, Универзитета у Београду током Еразмус програма и пружи увид у начине на које су она утицала на њихове ставове о Европској унији и процесу европских интеграција. У првом делу текста представљени су циљеви Еразмус програма и стратешких докумената Републике Србије из области образовања, а затим је приказан и анализиран процес формирања политичких ставова. Фокус аутора усмерен је ка анализи искустава студената који су учествовали у Програму у периоду 2017-2019. године из перспективе циљева Еразмус програма и утицаја на ставове и друштвено умрежавање учесника. Један од закључака који произилази из

* Имејл-адреса: jovan.beric@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: dusan.radujko@ips.ac.rs.

*** Рад је резултат ангажовања аутора на пројектима Института за политичке студије, које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација, као и активности реализованих у оквиру пројекта Оснаживање и перспективе научне сарадње на Западном Балкану, који финансира Министарство за Европу и спољне послове Републике Француске, а који се реализује у сарадњи INALCO (Париз, Француска), Института за политичке студије (Београд, Србија), Филолошког факултета (Никшић, Црна Гора) и Правног факултета (Битољ, Северна Македонија), као и неакадемских партнера (EUROPANOVA Academia и Cercle)..

овог рада јесте да су сви учесници Програма већ имали позитивне ставове о европским интеграцијама, али да је примећен напредак у развијању вештина и усвајању вредности повезаних са концептом европског идентитета као што су отвореност и толеранција. Поред тога, истраживање указује да међу учесницима није развијен осећај другости током Програма и да нису били суочени са већим административним изазовима који би негативно утицали на њихову перцепцију Европске уније. Ипак, како би се подстакло даљи развој Програма треба имати у виду одређене баријере као што су неадекватна доступност информација о условима и процедурама приликом пријављивања, као и о процесу одабира и признавања предмета.

Кључне речи: Еразмус програм, размена студената, ставови студената, европске интеграције, друштвено умрежавање, Република Србија

УВОД

Република Србија већ више од две деценије следи стратешки правац европских интеграција. Иако је током овог периода било успона и падова на политичком плану (сарадња са Хашким трибуналом, потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању, додељивање Србији статуса кандидата за чланство у ЕУ, отварање поглавља, затим кластера, итд.), евидентно је да је стратешки правац политичких актера на власти у Републици Србији током година остао исти (видети Bazić, Bujvid Kurek, i Obradović 2019). Са друге стране, резултати истраживања показују да подршка процесу приступања Србије Европској унији међу грађанима Србије током последње деценије, уз одређене осцилације, опада. Током прве деценије 21. века ставови већине грађана у погледу придруживања Србије Европској унији (ЕУ) су били позитивни. Све до 2010. године подршка грађана Србије европским интеграцијама није падала испод 60% (Marković-Tomić 2016, 7–8; Kancelarija za evropske integracije 2014). Међутим, недавна истраживања показују да се подршка за приступање ЕУ међу грађанима Србије спустила испод 50%. У зависности од истраживања спроведених током 2022. и 2023. године, свега од 42% до 45% грађана Србије подржава чланство у ЕУ (Institut za evropske poslove 2022, 9; CRTA 2022, 44; WFD 2023, 13). Уколико би питање гласило да ли би држава имала

користи од чланства у ЕУ 52% испитаника сматра да би имала, а 43% да не би (Eurobarometer 2023, 82). Са друге стране, око трећине грађана сматра да би чланство у ЕУ било добра ствар, трећина мисли да би било лоша ствар, док је трећина неопредељена (Eurobarometer 2023, 81).

Научни чланци говоре о предностима које студентска мобилност у оквиру Еразмус програма доноси на пољу изградње осећања заједништва, промоције међународног разумевања и изградње европске свести и идентитета (Jacobone and Moro 2014, 325; Oborune 2013, 195). У том контексту, млади, поготову из држава кандидата за чланство у ЕУ, путем Програма размене могу да се упознају не само са образовним системом државе у коју одлазе, већ и са ширим друштвеним контекстом, начином функционисања државе у оквиру ЕУ и њеним вредностима. Кроз интеракцију са системом, другим студентима и локалним становништвом, они надограђују/изграђују систем вредности и преносе искуства у матичној држави.

Имајући у виду да европски простор тежи конвергенцији високог образовања и Република Србија би требало да у што већој мери преузме позитивне праксе и прилагоди структуру и систем како би се олакшао процес студирања у иностранству, али и повратак, или наставак студија у Србији, те пренос стечених знања и искуства. Поред тога, током последњих деценија све је присутнији тренд глобализације и интернационализације који нарочито захвата образовање и тржиште рада. Глобализација се може разматрати у контексту „економских, политичких и друштвених сила које гурају високо образовање 21. века ка већем међународном учешћу” (Altbach and Knight 2007, 290). Како наводи Најт (Knight 2021, 85) „интернационализација [образовања] је, без икакве сумње, постала пунолетна”. Више не представља маргинални део, већ је преузела централну улогу у данашњем свету високог образовања (Knight 2021, 85).

Међународна мобилност студената је веома важан сегмент интернационализације високог образовања са значајним економским и академским импликацијама (Li and Bray 2007, 791). Она доприноси интернационализацији образовне установе, али битно утиче и на стил живота самих студената и њихов даљи академски и професионални развој (Li and Bray 2007, 793). Социјални капитал и стечена знања могу се искористити при унапређењу установе у матичној држави и јачању међународне сарадње између појединаца, али

и високошколских установа унапређујући на тај начин квалитет образовања и научно-истраживачки рад у држави.

У исто време високошколске и научне установе, као и појединци запослени у њима, могу бити кључни фактор у погледу повезивања са европским и међународним институцијама, научницима, професорима и политичким актерима, те допринети бољем разумевању система и успешнијој сарадњи између држава у будућности. У свету савремене дипломатије, „међународно високо образовање има значајну улогу и допринос” (Knight 2021, 83). Имајући у виду да је образовање основни развојни ресурс са широким и свеобухватним импликацијама на стање и напредак читавог друштва и државе, очекивано је да овој области треба посветити посебну пажњу.

У том контексту Република Србија кроз стратешки и законодавни оквир (Закон о високом образовању 2021; Влада Републике Србије 2021) покушава да омогући и подстакне међународну оријентисаност образовног система. Један од највећих програма Европске уније који омогућава студирање у иностранству јесте Еразмус плус. Кључне области које покрива јесу образовање, обуке, млади и спорт (European Commission 2022b, 4). Овај Програм прати стратешке циљеве ЕУ у области образовања подржавајући пројекте мобилности и сарадње. Важност ове области потврђује и недавно донета резолуција (Council Resolution on a Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training towards the European Education Area and beyond (2021-2030) 2021) чији је један од стратешких приоритета управо „остваривање целоживотног учења и мобилности за све”.

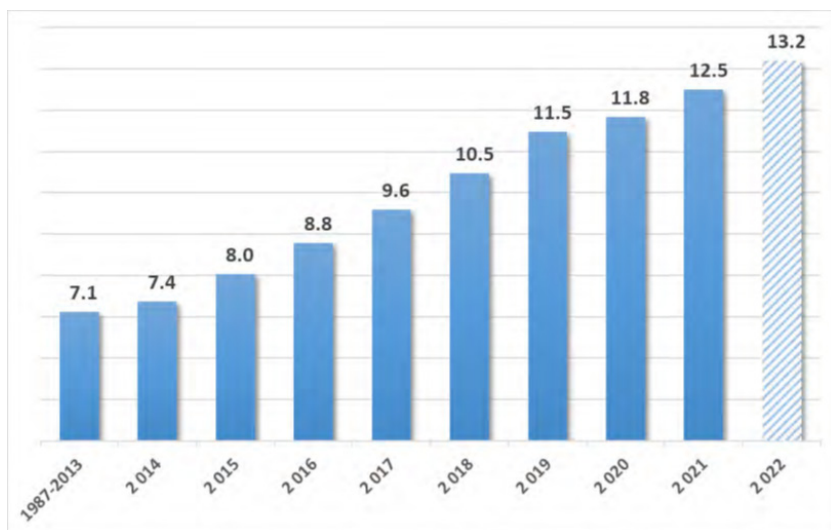
У првом делу раду биће приказани развој и значај једног од највећих програма мобилности студената ЕУ Еразмус, као и стратешки и законодавни оквир у погледу високог образовања у Републици Србији. Следи одељак у коме ће бити представљен теоријски преглед узрока формирања и промене политичких ставова. Овај преглед ће бити стављен у специфичан контекст студентских размена и позицију студената пореклом из земаља у процесу европских интеграција. Централни део рада јесте приказ и дискусија о резултатима истраживања спроведеном на Факултету политичких наука о ставовима студената који су учествовали у Еразмус програму и провели један период студија на неком од универзитета држава чланица ЕУ. Аспекти њиховог искуства на које ће се овај рад фокусирати укључују промену ставова о европским интеграцијама, изазове и препреке приликом размене, али и личне мотиве

и циљеве приликом укључивања у Програм. Имајући у виду важност друштвеног умрежавања и формирања заједничког идентитета за Еразмус програм, ови аспекти студентског искуства су такође предмет анализе овог рада.

ЦИЉЕВИ ЕРАЗМУС ПРОГРАМА И ПРАВНИ АКТИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Еразмус програм покренут је 1987. године и од тада је прошао кроз неколико фаза трансформације, те постао најуспешнији европски програм мобилности. Крајем 2021. године број учесника који су боравили на размени у оквиру Еразмус програма од његовог оснивања 1987. године, достигао је 12.5 милиона (Табела 1). Актуелни Еразмус плус је настао 2014. године и представља један од најзначајнијих програма Европске уније који подржава мобилност и сарадњу у области образовања, затим обука младих и спорта. Од 2021. године наступио је нови седмогодишњи период спровођења са, до сада, највећим буџетом од 26 милијарди евра (Llurda et al. 2016, 325–326; European Commission 2022a, 17–19).

Табела 1. Кумулативни приказ броја учесника програма мобилности у оквиру Еразмуса (ученици и особље)

Извор: European Commission 2022a, 17.

* Процена за 2022. годину заснована је на стању пројекта мобилности на дан израде извештаја (новембар 2022).

Чланице Програма могу се поделити на државе чланице ЕУ, затим „треће земље придружене Програму и треће земље које не учествују пуноправно у Програму” (О programu Erasmus+, n.d.). Поред држава ЕУ, само још шест држава има могућност да пуноправно учествује у свим деловима програма Еразмус плус и оне спадају у категорију трећих земаља придружених Програму. Србија је статус пуноправне чланице добила 2019. године, што се наводи као један од значајних успеха у погледу интернационализације установа високог образовања и повећања мобилности наставника, истраживача и студената у *ex post* анализи претходне Стратегије развоја образовања у Републици Србији до 2020. године (Ex post analiza sprovođenja Strategije razvoja obrazovanja u Republici Srbiji (SROS) do 2020. godine: Analiza ostvarenosti SROS 2020 2020, 136). Структуру Еразмус плус програма чине три кључне активности: мобилност појединаца, сарадња за иновације и размене добрих пракси и подршка за реформу политика (European Commission 2022a).

Имајући у виду да је фокус овог рада усмерен ка мобилности студената и њиховим ставовима, у даљем тексту фокус ће бити усмерен на циљеве Еразмус програма, као и на законодавни и стратешки оквир Републике Србије у том контексту.

„Општи циљ Програма је да подржи, кроз доживотно учење, образовни, професионални и лични развој људи у областима образовања, обуке, омладине и спорта у Европи и шире, чиме се доприноси одрживом расту, квалитетним пословима и друштвеној кохезији, покретању иновација и јачању европског идентитета и активног грађанства”, док један од специфичних циљева управо говори о „промоцији мобилности појединаца и група у сврху учења, као и сарадње, квалитета, инклузије и једнакости, изворности, креативности и иновативности на нивоу организација и политика у областима образовања и обуке” (European Commission 2022b, 6). Из наведеног се може закључити да је, уопштено гледано, Програм усмерен на побољшање квалитета образовања и унапређење личног развоја кроз мобилност, те на изградњу и јачање европског идентитета и вредности током боравка на размени. „Упознавање грађана с Европском унијом од најранијег доба од кључне је важности за њену будућности” (European Commission 2022b, 10). Важно је истаћи да се у водичу који је издала Европска комисија посебно

истиче важност укључивања вулнерабилних група у Програм, као и подстицање мобилности и повећање сарадње са трећим земљама (European Commission 2022b, 4; 7–8; 12).

Уколико сагледамо стратешка документа и законе у области образовања у Републици Србији видећемо сличне циљеве. Наиме, један од разлога за израду нове стратегије образовања јесте усаглашавање „прописа у образовању са међународним документима (документи УН, ЕУ, Савета Европе) ” (Vlada Republike Srbije 2021, 3). Поред тога, помиње се и „повећање броја долазних и одлазних мобилности наставника, гостујућих професора, студената и истраживача” (Vlada Republike Srbije 2021, 45) као један од важних показатеља ефеката општег циља два који се односи на квалитет, релевантност и праведност високог образовања. Стога ће високошколске установе, кроз обезбеђивање подстицаја у виду стипендија и смештаја за њихове запослене, бити подржане да се пријављују за пројекте међународне мобилности (Vlada Republike Srbije 2021, 49).

Закон о високом образовању подупире наведене стратешке правце, те се као један од циљева високог образовања управо наводи „унапређење међународне отворености система високог образовања” (Закон о visokom obrazovanju 2021, чл. 3), док се неки од принципа наведених у истом Закону односе на „уважавање хуманистичких и демократских вредности националне и европске традиције и вредности културног наслеђа” (чл. 4 ст. 6) и „усклађивање са европским системом високог образовања и унапређивање академске мобилности наставног и ненаставног особља и студената” (чл. 4 ст. 8).

Као што се из претходних редова може уочити, како стратешки тако и законодавни оквир препознају важност студентске мобилности. Она представља и важан сегмент поглавља 26 (образовање и култура) у оквиру преговора за чланство Србије у Европској унији. На званичном сајту Министарства за европске интеграције наводи се „правне тековине ЕУ у области образовања и културе састоје се пре свега од оквира за сарадњу, који чине програми (Erasmus+, Creative Europe, Lifelong Learning Platform) и отворени метод координације који треба да допринесе приближавању националних политика и остваривању заједничких циљева” (Ministarstvo za evropske integracije, n.d.). Стога је важно што боље разумети начине даљег унапређења мобилности студената и наставног особља, а ово истраживање треба да пружи допринос и смернице које би послужиле да се циљеви што прецизније дефинишу и ставе у контекст искуства студената.

УЗРОЦИ ФОРМИРАЊА И ПРОМЕНЕ ПОЛИТИЧКИХ СТАВОВА

На основу циљева Еразмус програма, као и ширих стратешких циљева Европске уније и Србије, позитивни ставови грађана земаља кандидата о европским интеграцијама су један од приоритета током процеса проширења. Ипак, док грађани земаља чланица имају редовне прилике за интеракцију са институцијама и програмима Европске уније, контакт грађана земаља кандидата је често посредан. Европска унија и њен утицај се примарно посматра кроз медијске слике и наративе, или још прецизније, кроз медијско преношење интеракције званичника Европске уније и локалних политичара. Са овим у виду, директна интеракција студената са Еразмус програмом, али и образовним системима земаља чланица, пружа уникатну прилику за анализу једног знатно непосреднијег искуства и његовог ефекта на политичке ставове учесника. Да би боље разумели ову могућност, морамо имати у виду факторе који утичу на формирање политичких ставова уопштено, али и специфичности када је у питању формирање политичких ставова о спољнополитичким питањима.

Фактори који утичу на формирање ставова су бројни, и различити теоријски приступи стављају нагласак на одређене факторе као примарне. У овом кратком теоријском прегледу представимо најрелевантније и ставити их у контекст истраживања које спроводимо и процеса формирања ставова о Европској унији. Један од темеља сваког објашњења формирања ставова налазимо у процесу ране политичке социјализације, током којег деца и млади усвајају веровања о политичкој сфери и њеним учесницима од родитеља и других важних референтних група. Истраживања су показала да ова иницијално стечена веровања не само да су изузетно отпорна на промене, већ представљају и одлучујући фактор у политичким ставовима и понашању, поготово младих појединаца. Варен и Викс у свом раду доказују да степен и тип политичког и грађанског активизма старијих малолетника примарно зависи од директног и индиректног утицаја родитеља и „надмашује друге агенте социјализације као што су медији и школски програм” (Warren and Wicks 2011, 167). Важност утицаја породичне социјализације на политичке ставове је потврђен и у конкретном случају односа према Европској унији. У циљу провере претпоставке да је степен образовања појединца

најважнији фактор који детерминише ниво евроскептицизма, Кун, Ланси и Сарасин (Kuhn, Lancee, and Sarrasin 2021) закључују да су степен образовања и ставови родитеља пресудни. Говорећи о важности социјализације, аутори утврђују да не само да је више вероватно да „евроскептични родитељи имају евроскептичну децу, него постоји и корелација између промена ставова родитеља и деце” (Kuhn, Lancee, and Sarrasin 2021, 970). Важност породичне социјализације приликом формирања политичких ставова релевантна је за наше истраживање из два разлога. Са једне стране, ова истраживања говоре о снази других фактора на које програми као што је Еразмус не могу да утичу, док са друге, она показују да период у ком други фактори могу утицати на формирање ставова долази пре најчешћих година укључивања у Еразмус програм (последње године основних студија). Имајући овај контекст у виду, фактори који утичу на формирање ставова, а директније су повезани са искуством студената који учествују у Еразмус програму јесу осећај групног идентитета и друштвено умрежавање.

Интеркултурална интеракција, колективни идентитет и друштвено умрежавање

Најдиректнији начин утицаја на ставове учесника у Еразмус програму налазимо у контакту са грађанима других земаља, образовним системима и захтевима који проистичу из њих, али и различитим друштвеним нормама које захтевају прилагођавање у свакодневном животу. Овај процес прилагођавања, прихватања различитих захтева и присвајања вредности и ставова који се поклапају са новим окружењем, је процес који може значајно да утиче на трајну политичку оријентацију појединца. Директан контакт са институцијама Европске уније и искуство интеракције са њима, чак и кратко, може знатно више да утиче на политичке ставове појединаца чак и од користи која долази од ЕУ, уколико се она добија индиректно. Истражујући искуства Еразмус студената пореклом из земаља чланица Европске уније, којима је програм размене у већој мери лични каријерни бенефит, него искуство са непознатим системом, Сигалас (Sigalas, 2010) показује да ова лична корист од Програма није утицала на ставове учесника о Европској унији. Насупрот томе, истраживања фокусирана на студенте укључене у Еразмус програм из земаља које нису још чланице Европске уније,

нуде различиту слику, анализирајући последице међукултуралне интеракције која настаје разменом. Сагледавајући искуства учесника Еразмус програма пореклом из Турске, Мутлу, Алакахан и Ердил (Mutlu, Alacahan, and Erdil 2010) наглашавају промене личних и културолошких ставова које укључују већи степен отворености, толеранције, али и наглашен осећај националне припадности. Утицај на учеснике Еразмус програма може бити до те мере значајан да је примећен проблем реинтеграције учесника у национални образовни систем након периода студирања у иностранству (Aksay Aksezer, Yagmur and van de Vijver 2021).

Иако појединачна искуства и интеркултурална интеракција могу да утичу на ставове студената, наведени циљ Еразмус програма је грађење заједничког европског идентитета. Овако дефинисан циљ указује на нешто више од повећања степена толеранције и отворености, он имплицира једну трајност и кохерентност ставова и идентификацију са њима. Усвајање одређених политичких ставова може да повећа вероватноћу да се појединац идентификује са колективним идентитетом који подразумева те ставове, али не гарантује да ће се то десити. Поред тога, појединац који се идентификује са одређеним колективним идентитетом имаће подстицај да своје ставове прилагоди ставовима који други припадници групе подразумевају. Овај принцип можемо применити и када је у питању европски идентитет, који обухвата комбинацију прихватања европских вредности и идентификацију са пројектом Европске уније. У контексту Еразмус програма, он може утицати на грађење европског идентитета делујући на оба аспекта. Са једне стране, као што смо видели на примеру истраживања студената пореклом из Турске, учесници могу искусити промене у ставовима које их воде приближавању вредностима које се поистовећују са европским идентитетом – отвореност, толеранција и демократија. Са друге стране, осећај групне припадности који се развија међу студентима који учествују у Програму и локалним студентима, може довести до прихватања колективног европског идентитета чак и ако се целокупни корпус европских вредности не прихвата. У случају да се европски идентитет повезује са пожељним карактеристикама као што је висок степен образовања и економска стабилност, попримање таквог идентитета је могуће и процесом „индивидуалне мобилности”, путем којег се поприма алтернативни идентитет ради „напредовања друштвеном хијерархијом” (Sindic and Condor 2014,

41). Промене ставова студената би у овом случају уследиле из потребе изједначавања са важним одликама прихваћеног колективног идентитета (европских вредности).

Конечно, још један релевантан начин формирања и промене политичких ставова се односи на утицај друштвеног умрежавања и интерперсоналних односа. Док попримање ставова који се поклапају са колективним идентитетом подразумева поравнавање са апстрактним вредностима и идеалима, промена ставова се може одвијати и као последица знатно директнијих друштвених интеракција. Пратећи развој политичких ставова студената током шест месеци, Алган (Algan et al 2020, 38) је показао да се разлике у ставовима међу новонасталим пријатељима смањују у просеку 30% у посматраном периоду и да су „посматрани парови склонији учешћу у истим политичким удружењима” и да пријатељства „смањују поларизацију и екстремне ставове међу студентима”. Имајући у виду да Еразмус програм подразумева размену од једног семестра, период од шест месеци посматран у овом истраживању се блиско поклапа са искуством учесника у Програму. Пријатељства и друштвено умрежавање са студентима из земље домаћина могу омогућити слично смањивање јазу у политичким ставовима. Ипак, важно је напоменути да у случају студентске размене, иницијални период адаптације може да отежа формирање пријатељстава и друштвено умрежавање, поготово уколико се међу учесницима развије осећај другости.

Студентске размене и осећај другости

Док стварање заједничког идентитета и друштвено умрежавање мењају ставове учесника у студентској размени кроз стварање осећаја блискости и идентификације са вредностима земље домаћина, контакт са непознатим окружењем може створити и осећај другости. Осећај другости подразумева положај угрожености, дефинисан у односу на специфичне „Друге” под које тај појединац не потпада. Другост има две основне димензије, „самоперцепцију појединца, која је посредована приликама које су му доступне у поређењу са приликама и привилегијама које су доступне Другима” и „наметање другости” од стране појединца и институција (Santis 2022, 136). Пореклом из постколонијалних студија и анализе ране дискриминације, другост као концепт подразумева развијање

осећаја отуђености и угрожености који се може јавити у различитим контекстима. Класичан пример представља ситуација експлицитне расне дискриминације, систем у којем се осећај другости намеће директно и непоштовање норми различитог опхођења према „Другима” подразумева законске санкције. Ипак, осећај другости, у обе наведене димензије, се може развити и без тако отворене дискриминације. Искуство расних мањина у контакту са полицијом у САД, однос граничних службеника према особама муслиманске вероисповести на граничним прелазима, или мањак пажње локалних власти за проблеме ромске заједнице, све су примери у којима се у интеракцији са институцијама ствара и одржава осећај другости.

У контексту Еразмус програма, специфична позиција студената из земаља које нису чланице Европске уније представља ризик од стварања осећаја другости. Разлика у познавању језика, период прилагођавања на нове услове живота и образовања, као и потенцијалне религијске и културолошке разлике стављају сваког гостујућег студента у потенцијално угрожен положај. Ипак, када су у питању студенти из земаља које нису чланице Европске уније, додатни контакти са администрацијом и препреке при самом укључивању у Програм представљају потенцијалне проблематичне тачке. Додатне облигације у виду боравишних дозвола, одсуство разумевања за разлике у образовним системима, или само однос који наглашава различитост могу да отуђе студенте и отежају процесе мењања ставова кроз колективни идентитет и друштвено умрежавање. Дервин (Derwin 2009) у свом истраживању искуства студената на размени у Финској утврђује да је међу њима одсутан „дуготрајни контакт са Финцима, простор да их упознају” и „заједнички језик”. Поред тога, Дервин наглашава да је успостављање ближих веза обично вршено међу различитим студентима на размени који деле осећај другости (Derwin 2009, 25). Иако потенцијално каријерно или академски корисно, друштвено умрежавање искључиво међу студентима на размени, у одсуству интеракције са локалним студентима, умањује вероватноћу за стварање европског колективног идентитета и интеркултуралну размену. Ипак, последице осећаја другости се не огледају само на друштвени живот студената, већ и на њихов академски успех и ментално здравље. Посматрајући студенте докторских студија који имају развијен осећај другости, Пајфер и Бејкер (Pifer and Baker 2014, 27) су установили да „студенти који верују да су у професионално непогодној позицији због свог

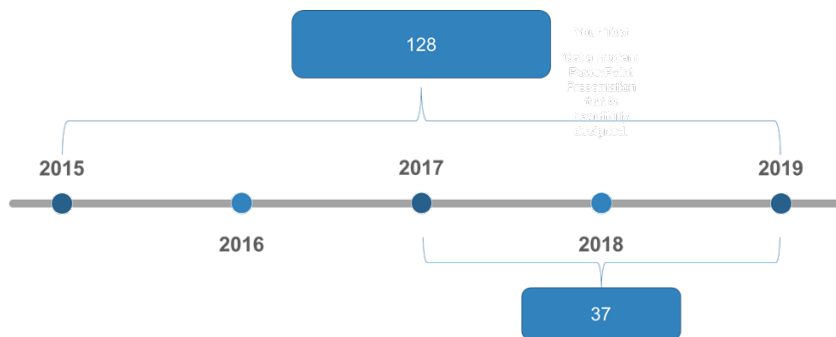
идентитета, чешће имају негативне емотивне реакције као што су сумња и изолација” што ствара „циклични ефекат због којег студент ређе тражи подршку и професионалне шансе, ређе тражи друштвене интеракције и односе и слабије доприноси неформалним интеракцијама и формалним пројектима”. У том контексту, било какав утицај на ставове и идентитет учесника у Еразмус програму кроз друштвено умрежавање је у великој мери обликован присуством осећаја другости.

МЕТОДОЛОГИЈА

Полазећи од потребе да се испита каква су искуства студената из Републике Србије на Еразмус програму, као и како је сам Програм утицао на формирање ставова о Европској унији, спроведено је квалитативно истраживање на студентима Факултета политичких наука који су били на размени у периоду од 2017. до 2019. године. С обзиром на то да је Факултет политичких наука образовна установа која би требало да школује кадар који ће у будућности утицати на битне политичке и друштвене процесе у Републици Србији, веома је важно како перципирају образовни систем и политичке процесе, те какво је њихово међународно искуство.

Према подацима добијеним од студентске службе Факултета политичких наука у Београду у периоду од 2015. до 2019. године 128 студената је користило средства Еразмус програма како би провели један период студирања на неком од универзитета у државама ЕУ. Са друге стране, уколико сагледамо само период од 2017. до 2019. године може се уочити да је у Програму учествовало свега 37 студената, што указује да се број студената у овом периоду скоро два и по пута смањило у односу на период од 2015. до 2017. године (Слика 1). Имајући у виду ову разлику, али и чињеницу да након 2019. године следи Ковид 19 пандемија и самим тим Еразмус програм функционише у ванредним околностима, важно је анализирати искуства студената који су боравили на размени баш у овом периоду. Узорак је чинило 16 студената/студенткиња, што представља скоро 50% оних који су били на размени у периоду од 2017. до 2019. године.

Слика 1. Број студената са Факултета политичких наука у Београду који су боравили на размени у оквиру Еразмус програма у периоду од 2015. до 2019. године.

Извор: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду.

Истраживање је спроведено током јула и августа 2022. године, а резултати су презентовани на конференцији „Јачање и перспективе научне сарадње на Западном Балкану” („Renforcement et perspectives de la coopération scientifique dans les balkans occidentaux”), која је одржава током септембра 2022. године у Битољу. Испитаници су одговарали путем онлајн интервјуа на 14 отворених питања. Узорак је полно/родно балансиран (8 студената и исто толико студенткиња), а чинили су га студенти који су боравили на размени током њихове треће или четврте године студија.

Након добијених резултата, анализом одговора и методом уопштавања формиране су три кључне целине како би се на што систематичнији начин презентовали резултати, а то су: мотиви, изазови и процес аплицирања на Еразмус програм, затим усвојена знања и искуства која би се могла имплементирати на матичном факултету и међународни социјални капитал и перцепција Европске уније.

ПРИКАЗ РЕЗУЛТАТА И ДИСКУСИЈА

Мотиви, изазови и процес аплицирања на Еразмус програм

Први аспект искуства студената који је посматран је начин на који су сазнали о Програму и како су се информисали о њему. Начин информисања је релевантан из два разлога. Прво, уколико је велики део испитаника сазнао о Еразмус програму од својих колега, а поготово од колега који су већ учествовали, то већ говори о степењу друштвеног умрежавања које настаје између бивших и будућих учесника. Друго, уколико су испитаници у великој мери сазнали о Програму кроз учествовање у другим програмима Европске уније или цивилног сектора, можемо претпоставити једно постајање индиректне селекције кроз коју они који су већ информисани и укључени у сличне пројекте настављају истом путањом.

Међу испитаницима, сви сем једног су изјавили да су се о Програму информисали код колега који су већ учествовали. Неки испитаници су наглашавали да су им старије колеге биле главни извор информација: „Сазнао сам о Програму од других колега који су били део Програма”, „Од студената који су учествовали у Програму и преко интернета”, „Из прича старијих колега”. Други су наглашавали да су о Програму сазнали на друге начине, али да су ипак ступили у контакт са колегама који су учествовали да би чули њихова искуства: „Начуо сам о томе на факултету још у првој години, али нисам био храбар да се пријавим тада. Касније сам се информисао онлајн и од колега који су већ били на размени”.

Када су у питању изазови са којима су се сусретали, испитаници су упитани кроз отворено питање да изразе било који вид препреке која им је стварала највише проблема током Програма. Уколико у великој мери пријаве осећај изолованости, мањак подршке од администрације земље домаћина или факултетске администрације, можемо даље разматрати могућност присутности осећаја другости и свих последица које он носи са собом. Уз ово отворено питање, испитаници су питани и о конкретним изазовима током пријаве и након краја Програма. Ови тренуци су изоловани јер се током њих контакт са администрацијом и институцијама одвија у највећој мери и самим тим лоше искуство у тим фазама може да утиче на став о самом Програму, чак и ако је искуство студија било позитивно.

Када је у питању процес пријаве, проблеми које су пријављивали студенти су се примарно односили на доступност информација и учесталу потребу за консултацијама са студентском службом. Типични одговори су били: „Пре пријаве било је неопходно да више пута идем на разне консултације како бих добио информације које би требало да буду доступне онлајн”, „недовољно транспарентан процес, без жеље од стране запослених за давање више информација”. Ипак, скоро трећина (5/16) испитаника изјавила је да је процес пријаве текао без икаквих проблема. Када посматрамо потенцијалан осећај другости током процеса пријаве, само један испитаник је поменуо да је потреба за боравишном дозволом представљала највећу препреку и додатни терет.

Током самог Програма, проблеми адаптирања на ново окружење су доминирали међу одговорима испитаника. Ови одговори су укључивали уопштене проблеме прилагођавања, „Носталгија, удаљеност од драгих људи”, „Адаптациони процес, нова средина”, али и проблеме који нагласак стављају на различитост образовног система и јавне администрације: „Непознавање начина функционисања државе, потпуно другачији начин рада на универзитету, мањак знања о академском писању и академским вештинама”, „Највећи изазов била је адаптација на потпуно другачије услове студирања и живота у држави која нема већих сличности са нашом”, „Немачка администрација је спора, али функционална”.

Најконзистентнији изазови који су пријављивани од стране испитаника се односе на одабир предмета и њихово прихватање од стране матичног факултета. Испитаници су овај процес представљали као доста неизвесан, као потенцијалну препреку за развој Програма. Код трећине испитаника примећена је ова замерка, са типичним одговорима као што су: „Изазови са којима сам се у самом старту реализације студентске размене сусрела били су бирање предмета који би били еквиваленти испитима на матичном факултету” и „Нажалост, током размене је непрестано постојао страх да ми ништа неће бити признато и да поједини професори неће признати тамошње испите”. Ипак, упитани специфично о последицама ових неизвесности, сви испитаници су пријавили да су проблеми те природе разрешени успешном комуникацијом између институције на којој су боравили и матичног факултета.

Мотиви и циљеви студената говоре о њиховој компатибилности са циљевима Програма. Уколико учесници гледају Програм

као каријерну прилику и помињу грађење међународних веза и међуљудских односа као важан мотив, њихова спремност за друштвено умрежавање и самим тим прихватање нових вредности је већа. Међу одговорима, академско усавршавање се као мотив појављивао искључиво у пратњи других циљева: „Продубљивање знања кроз предмете у иностранству који се нису нудили на матичном факултету у Србији, учење језика, шанса за животом ван Србије, барем привремено”, „Учење у иностранству, упознавање страног школског система, учење на страном језику и побољшавање знања других страних језика, упознавање нових пријатеља”. Најчешћи специфични циљ је учење страног језика, који се јавио у више од две трећине одговора (11/16). За ово истраживање, најважније је напоменути да више од половине испитаника помиње могућност упознавања других култура, изградњу међународних контаката и упознавање нових људи као један од кључних мотива: „Циљеви су били упознавање културе, људи и начина живота у другој држави”, „Мотивацију приликом пријављивања на Еразмус програм првенствено сам видела у жељи да стекнем нова познанства, искуство студирања у потпуно другачијој клими, као и мултикултурално умрежавање”.

Усвојена знања и искуства која би се могла имплементирати на матичном факултету

Упитани о знању и вештинама које су усвојили током размене, испитаницима је остављен и простор да нагласак ставе на различите исходе искуства. Док је већина помињала академске вештине, ови одговори су увек праћени и наглашавањем новог искуства и међународног окружења: „Много знања и вештина, другачији систем учења, рада на предиспитним и испитним обавезама, вештина сналажења у потпуно другачијој култури живљења и студирања”, „Мултикултурализам, језичке вештине”, „Побољшање знања језика, већа теоријска поткованост, отворенији погледи на свет, академско писање” и „Схватио сам значај методологије и усмеравања у истраживању. Вештине међународног комуницирања и интеркултуралног комуницирања развијају се радом у међународном окружењу”. Нагласак на унапређеним вештинама комуникације и толеранције се у потпуности поклапа са циљевима Еразмус програма. Штавише, они указују да су потенцијални проблеми отуђености и

осећаја другости или превазиђени током Програма, или нису уопште постојали.

Сви испитаници уочавају да постоје предности академске установе на којој су боравили током размене које би се могле имплементирати на матичном факултету. Уочене предности углавном су везане за могућност чешће интеракције са професорима, већи нагласак на примени знања и већи фокус на академском писању. Скоро сви испитаници јасно наглашавају важност веће респонзивности професора на матичном факултету, а изјаве које се најчешће понављају у погледу предности других образовних установа у односу на матичну гласе: „Већа отвореност професора према критици”, затим „Термин консултација који професор поштује” или „Професори су врло ажурни и важна им је повратна информација коју добијају од студената”. Из исказа испитаника се може закључити да студенти препознају важност примене стечених знања, неговања критичког промишљања и процеса двосмерне комуникације између студената и професора у којој ће се, уз међусобно уважавање, разменити идеје и начин размишљања.

Према подацима из истраживања стиче се утисак да је једна од главних замерки испитаника систем заснован на простој репродукцији знања у којој је професор једино одговоран да презентује, а затим оцени степен научених података. Овакав систем је веома крут и ригидан, те не омогућава студенту да развије критични начин размишљања и касније примени одређено стечено знање. Неки од одговора испитаника управо указују да треба ставити „већи нагласак на примени знања него на учењу чињеница”, те се и предлажу решења попут полагања испита „писањем радова о томе како објашњавамо неку појаву или како бисмо применили неку активност”.

У том контексту сви испитаници наводе да им је боравак на размени у оквиру Еразмус програма користио у даљем образовању и професионалној каријери. Пре свега доминирају одговори који указују да су испитаници стекли одређена додатна знања и вештине које не би могли да стекну на универзитетима у Републици Србији. Са друге стране, често се наводи и да им је одлазак на студије у иностранство, као референца у биографији, био од велике користи за даљи академски и професионални ангажман, а пре свега за наставак школовања у иностранству.

Међународни социјални капитал и перцепција Европске уније

Поред саме чињенице да су студирали на неком од престижних европских универзитета, социјални капитал је веома важан фактор приликом остваривања академских и професионалних циљева. Близу 90% испитаника (14/16) је одговорило да су им контакти које су стекли током боравка на размени били, или би им могли бити, од користи у овом погледу. Чак и код испитаника који наводе да до сада нису користи контакте за остваривање академских или професионалних циљева преовладава мишљење да је размена „одлична алатка за градњу личне мреже контакта”, те истичу да и даље те контакте одржавају и да им они сигурно могу бити од користи у будућности. Поред тога, социјални капитал стечен током овог периода има велики потенцијал и за будући политички или активистички ангажман. Иако већина испитаника наводи да не планира да се политички или активистички ангажује, што може бити чудно имајући у виду да се ради о студентима са Факултета политичких наука, скоро сви су свесни да би им за политички или активистички ангажман међународни контакти били од велике користе, те наводе да су неки од њихових контаката ангажовани у „министарствима својих држава, међународних ентитета или респектабилних НВО”. Према речима испитаника, њихови контакти могу бити важан извор информација и знања, али и потенцијалног даљег умрежавања имајући у виду да раде са људима са којима је јако тешко ступити у контакт.

Управо овај сегмент може бити од велике користи држави при остваривању стратешких циљева. Користећи се неформалним каналима и контактима које су ови људи већ остварили, може се повећати преговарачки потенцијал и побољшати односи са одређеним државама. За остваривање циљева Еразмус програма, као и оних изнетих у Стратегији развоја образовања и васпитања у Републици Србији (Vlada Republike Srbije 2021) важно је учеснике мотивисати да се политички и друштвено ангажују и пружити им могућности да испоље свој пуни потенцијал.

Имајући у виду да је један од циљева Еразмус програма изградња и јачање европског идентитета и вредности током боравка на размени, а да је један од стратешких циљева Републике Србије прикључење Европској унији, током истраживања смо анализирали

како је боравак на размени утицао на ставове студената о Европској унији и процесу евроинтеграција. Сви испитаници сматрају да је Еразмус програм од користи за процес европских интеграција. Према речима испитаника „већина људи на Балкану не зна бенефите које пружа живот у ЕУ”. Стога, како и сами испитаници наводе, треба радити на бољој промоцији Програма како би се постигао одговарајући ефекат, јер размена омогућава да се из прве руке види како функционишу државе у оквиру Европске уније и шта чланство може донети.

У складу са тим, сви испитаници износе да позитивно гледају на процес евроинтеграција. Међутим, треба истаћи да су испитаници имали позитивне ставове о Европској унији и пре одласка на неки од европских универзитета, а искуство боравка тамо им је ставове само учврстило. Испитаници посебно истичу позитивна искуства у погледу уређености државе у којој су боравили и већих издвајања средстава за образовање. Са друге стране, истичу и негативна искуства у погледу отежаних административних процедура за држављане земаља које нису чланице Европске уније, али наводе да су она „системска и није им узрок Еразмус, већ положај наше земље”. То је уједно и једна од тема о којој би требало посебно преговарати у циљу олакшавања административних процедура за држављане Србије приликом одласка на размену у неку од држава Европске уније. Имајући у виду да је Република Србија 2019. године постала пуноправна чланица Еразмус плус програма, те да има једнаке могућности као и државе чланице Европске уније да учествује у Програму, требало би омогућити и једнаке административне процедуре приликом одласка у државе ЕУ, или их у што већој мери олакшати.

На крају, треба истаћи да је Еразмус програм за све испитане студенте био једно позитивно искуство и да је значајно допринео њиховом личном и професионалном развоју. Имајући то у виду, као и да се ради о Програму који је, пре свега, усмерен на академску размену искустава, ово је одличан начин да се и они студенти који не исказују позитивне ставове о ЕУ пре Програма мотивишу да се упознају са другим културама, вредностима и начином рада. На тај начин људи би могли непосредније да сагледају стање, позитивне и негативне аспекте евроинтеграција. С обзиром на то да не постоје системска истраживања у овој области у Републици Србији, важно је пратити како ће се овај процес одвијати. Имајући у

виду да је Република Србија 2019. година постала пуноправни члан Програма, требало би очекивати већи ангажман и одзив свих људи ангажованих при академским и научним установама. Без обзира на личне ставове и опредељења, на тај начин би се ширила мрежа међународних контаката који би могли бити од велике важности како у погледу унапређења високог образовања и научно-истраживачког рада, тако и у погледу остваривања стратешких праваца Републике Србије.

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог истраживања је био двостран. У првом делу, рад је понудио анализу законског оквира и циљева повезаних са разменом студената, како у документима Европске уније, тако и у стратешким документима Републике Србије. Аспекти циљева који се односе на ширење европских вредности и изградњу идентитета стављени су у теоријски контекст и идентификована су два релевантна вида остваривање ових циљева: формирање колективног идентитета и друштвено умрежавање. У другом делу, представљени су резултати истраживања спроведеном на узорку студената Факултета политичких наука, Универзитета у Београду који су учествовали у Еразмус програму у периоду од 2017-2019. године. Посматрајући теоријске претпоставке, кроз истраживање су испитивани: мотиви, изазови и процес аплицирања на Еразмус програм, затим усвојена знања и искуства која би се могла имплементирати на матичном факултету и изградња међународног социјалног капитала и перцепција Европске уније.

Интересантно је да су се академски циљеви приликом одласка на размену појављивали искључиво у пратњи других, као што су усавршавање страног језика, упознавање других култура и људи. Овакви одговори испитаника се у великој мери слажу са циљевима Програма који су усмерени на изградњу кохезивнијег и толерантнијег друштва кроз размену идеја и усвајање европских вредности.

Иако је генерални утисак свих испитаника позитиван, они наводе и одређене проблеме са којима су се сусрели током Програма. С обзиром на то да највећи изазови најчешће нису били везани за државу и окружење у коме су боравили, нема значајних налаза да се код испитаника развио осећај другости. Премда се међу испитаницима провлачи наратив да је постојао процес прилагођавања на

ново окружење и систем, као најконзистентнији се издваја изазов у погледу одабира предмета и прихватања истих од стране матичног факултета. Иако је овај проблем код свих испитаника превазиђен, потреба да се уложити додатан напор, јесте баријера која може утицати на будуће генерације. Такође, податак да се већина студената о Еразмус плус програму информисала од старијих колега, указује на неадекватну видљивост овог Програма и могућности које пружа. Поред тога што одређени број испитаника наводи да је процес пријављивања текао без већих проблема, јасно се уочава наратив да је било потребно уложити додатан напор како би се стигло до важних информација. Стога, како би се побољшала остварљивост циљева Програма, као и стратешких циљева Републике Србије важно је радити на повећању видљивости, кроз промоцију и различите активности које би омогућиле да се студентима приближи Програм и могућности које пружа.

Сви испитаници уочавају одређене позитивне праксе које би се могле применити на матичном факултету, те наводе да им је боравак на размени омогућио стицање додатних знања и вештина које не би могли да стекну у Србији. Такође, боравак им је омогућио изградњу мреже контаката која би им могла користити у будућности. То показује да овај Програм значајно доприноси умрежавању људи. Увидевши позитивне стране, сви испитаници наводе да Еразмус може бити од користи за процес евроинтеграција и то у контексту бољег упознавања са начином функционисања држава у оквиру ЕУ и бенефитима које овакав облик организовања нуди. Међутим, када су у питању ставови студената о европским интеграцијама и Европској унији, истраживање је показало да је међу свим учесницима у Програму већ постојао изражено позитиван став пре укључивања у Програм, који је само потврђен током њега. У том контексту, један од увида овог истраживања је чињеница да Еразмус програм укључује учеснике чији је став већ позитиван, те нема функцију промене и формирања про-европских ставова, већ само њиховог ојачавања.

На крају, можемо закључити да академска мобилност има вишеструке ефекте. Она не доприноси само личном развоју појединца, већ може подстицати развој високошколских установа и читавог друштва. Кроз академску мобилност студенти се упознају са другим културама, начинима размишљања, али и државним апаратом. Они праве међународну мрежу контаката која може бити од

велике важности за унапређење науке и образовања у матици, али и за остваривање стратешких циљева државе.

Имајући у виду ограничену количину истраживања о ефекту програма студентске размене Еразмус и искустава студената земаља кандидата за чланство, овај рад представља тек полазну тачку за даља истраживања. Два смера од интереса за даљи рад су се јавила током истраживања. Прво, студенти су негативне аспекте свог искуства у највећој мери везивали за неизвесност која проистиче из потребе да матични факултет призна испите положене на размени. Истраживање које би се фокусирао на овај аспект и испитало који су узроци ове несигурности би могло да допринесе разумевању студентског искуства и препрека са којима се суочавају. Друго, када су у питању ставови учесника, рад је потврдио досадашња истраживања у којима је примећено да у Еразмус програму учествују они студенти који већ имају позитиван став о Европској унији. Истраживање које би било спроведено на широј популацији студената пружило би детаљнији увид у разлоге који спречавају студенте да се укључе у Програм и могло би да провери у којој мери политички ставови утичу на такву одлуку.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aksay Aksezer, Esin, Kutlay Yagmur and Fons van de Vijver. 2021. "A qualitative study of Erasmus program challenges and paradoxes based on the experiences of students from Turkey." *Yükseköğretim Dergisi* 11 (1): 63–73. doi:10.2399/yod.20.730970.
- Algan, Yann, Nicolò Dalvit, Quoc-Anh Do, Alexis Le Chapelain and Yves Zenou. 2020. "Friendship Networks and Political Opinions: A Natural Experiment among Future French Politicians." IZA Discussion Paper No. 14005: 1–58.
- Altbach, Philip G., and Jane Knight. 2007. "The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities." *Journal of Studies in International Education* 11 (3–4): 290–305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303542>.
- Bazić, Jovan, Eva Bujvid Kurek, i Žarko Obradović. 2019. „Srbija i izazovi evropskih integracija.” *Srpska politička misao* 64 (2): 49–72. <https://doi.org/10.22182/spm.6422019.2>.

- Council Resolution on a Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training towards the European Education Area and beyond (2021-2030). 2021. 2021/C 66/01. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021G0226(01)).
- CRTA. 2022. *Politički stavovi građana Srbije jesen 2022: Istraživanje javnog mnjenja*. Beograd: CRTA.
- Dervin, Fred. 2009. "The Others as impediments to 'integration' into Finnish society: the case of exchange students in higher education." *Research on Finnish Society 2*: 19–27.
- Eurobarometer. 2023. *Standard Eurobarometer 98, Winter 2022-223: Public Opinion in the European Union*. Brussels: European Commission.
- European Commission. 2022a. *Erasmus+ Annual Report 2021*. LU: Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/732923>.
- . 2022b. *Erasmus+ Programme Guide 2023*. European Commission. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/document/erasmus-programme-guide-2023-version-1>.
- Ex post analiza sprovođenja Strategije razvoja obrazovanja u Republici Srbiji (SROS) do 2020. godine: Analiza ostvarenosti SROS 2020. 2020. Vlada Republike Srbije. https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/3-Ex-post-analiza_0202.pdf.
- Institut za evropske poslove. 2022. *Stavovi građana Srbije prema EU: Istraživanje javnog mnjenja*. Beograd: Institut za evropske poslove.
- Jacobone, Vittoria, and Giuseppe Moro. 2014. "Evaluating the Impact of the Erasmus Programme: Skills and European Identity." *Assessment & Evaluation in Higher Education* 40 (2): 309–28. <https://doi.org/10.1080/02602938.2014.909005>.
- Kancelarija za evropske integracije. 2014. *Evropska orijentacija građana Srbije: Ispitivanje javnog mnjenja (decembar 2014. godine)*. Beograd: Kancelarija za evropske integracije, Vlada Republike Srbije. <https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/8108/istrazivanje-javnog-mnjenja-evropska-orijentacija-gradjana-srbije-trendovi.php>.
- Knight, Jane. 2021. "Higher Education Internationalization: Concepts, Rationales, and Frameworks." *Revista REDALINT. Universidad, Internacionalización e Integración Regional* 1 (1): 65–88.
- Kuhn, Theresa, Bram Lancee and Oriane Sarrasin. 2021. "Growing Up as a European? Parental Socialization and the Educational Divide

- in Euroscepticism.” *Political Psychology*, 42 (6): 957–975. doi: 10.1111/pops.12728
- Li, Mei, and Mark Bray. 2007. “Cross-Border Flows of Students for Higher Education: Push–Pull Factors and Motivations of Mainland Chinese Students in Hong Kong and Macau.” *Higher Education* 53 (6): 791–818. <https://doi.org/10.1007/s10734-005-5423-3>.
- Llurda, Enric, Lúdia Gallego-Balsà, Clàudia Barahona, and Xavier Martin-Rubió. 2016. “Erasmus Student Mobility and the Construction of European Citizenship.” *The Language Learning Journal* 44 (3): 323–346. <https://doi.org/10.1080/09571736.2016.1210911>.
- Markovic-Tomic, Milica. 2016. „Mediji i teme u vezi sa evropskom integracijom Srbije u periodu 2002-2016.” *CM: Komunikacija i Mediji*, 37: 3–17. <https://doi.org/10.5937/comman11-12326>.
- Ministarstvo za evropske integracije. n.d. „Poglavlje 26 - obrazovanje i kultura.” Pristupljeno 12 september 2023. <https://www.mei.gov.rs/srp/obuka/e-obuke/vodic-kroz-pregovore-srbije-i-evropske-unije/klasteri/klaster-3/poglavlje-26-obrazovanje-i-kultura/>.
- Mutlu, Sevda, Osman Alacahan and Mahmut Erdil. 2010. “Comparison of the personal and cultural change taking place between EU Erasmus students and Turkish Erasmus students (within the sample of Adam Mickiewicz University in the city of Poznan, Poland).” *Eurasian Journal of Anthropology* 1(1): 33–43.
- O programu Erasmus+. n.d. Erasmus+. Pristupljeno 5 september 2023. <https://erasmusplus.rs/erasmus-program/o-programu/>.
- Oborune, Karina. 2013. “Becoming More European after ERASMUS? The Impact of the ERASMUS Programme on Political and Cultural Identity.” *Epiphany* 6 (1): 182–202. <https://doi.org/10.21533/epiphany.v6i1.60>.
- Pifer, Meghan J. and Vicki L. Baker. 2014. “It could be just because I’m different”: Otherness and its outcomes in doctoral education.” *Journal of Diversity in Higher Education* 7 (1): 14–30. <https://doi.org/10.1037/a0035858>.
- Santis, Esteban Leonardo. 2021. “Otherness: An unfinished project in public administration.” *Administrative Theory & Praxis* 44 (2): 133–142. <https://doi.org/10.1080/10841806.2021.1918989>.

- Sindic, Denis and Susan Condor. 2014. "Social Identity Theory and Self-Categorisation Theory." In *The Palgrave Handbook of Global Political Psychology*, eds. Nesbitt-Larking, Paul, Catarina Kinnvall, Tereza Capelos and Henk Dekker, 39–54. London: Palgrave Macmillan,. https://doi.org/10.1007/978-1-137-29118-9_3.
- Vlada Republike Srbije. 2021. Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine. „Sl. Glasnik RS”, br. 63/2021.
- Warren, Ron and Robert H. Wicks. 2011. "Political Socialization: Modeling Teen Political and Civic Engagement." *Journalism & Mass Communication Quarterly* 88 (1): 156–175. <https://doi.org/10.1177/107769901108800109>.
- WFD. 2023. „Izveštaj sa istraživanja javnog mnjenja: Društveno-politički stavovi građana Srbije 2023. godine.” Beograd: Vestminsterska fondacija za demokratiju (WFD).
- Zakon o visokom obrazovanju. 2021. „Sl. Glasnik RS”, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 - dr. zakon, 67/2019, 6/2020 - dr. zakoni, 11/2021 - autentično tumačenje, 67/2021 i 67/2021 - dr. zakon.

Jovan Berić*

Institute for Political Studies, Belgrade

Dušan Radujko**

Institute for Political Studies, Belgrade

**PERCEIVING THE EUROPEAN UNION:
INFLUENCE OF THE ERASMUS
PROGRAM ON STUDENT OPINIONS**

Resume

This paper has the goal of presenting experiences of Faculty of Political Sciences, University of Belgrade students during their Erasmus program stays and to provide insights into the ways in which it influenced their opinions of the European union and the European integration process. After presenting the goals of the Erasmus program and the strategic documents of the Republic of Serbia within the field of education, the paper places the process of forming political opinions in theoretical context. The experiences of students which participated in the Program within the 2017-2019. period are analyzed from the perspective of Erasmus program goals and the influence they have on the opinions and social networking of the participants. The paper concludes that all of the participants entered the Program with already formed positive opinions on the European integration process, while also noting a development of skills and values related to the concept of European identity, such as openness and tolerance. Furthermore, the research finds that among the Program participants there was no sense of otherness developed during their stay and that they were not faced with any serious administrative challenges which could negatively influence their perception of the European union. However, in order to encourage further development of the Program, one must keep in mind that there exist certain barriers in the area of communicating information about requirements and

* E-mail address: jovan.beric@ips.ac.rs.

** E-mail address: dusan.radujko@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 08. септембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 27. новембра 2023. године.

procedures during application, as well as during the process of selecting and approving classes.

Keywords: Erasmus program, Student exchange, Student attitudes, European integration, Social networking, Republic of Serbia